

О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань

ФІЛОСОФІЯ

**Посібник
для підготовки до іспиту**

2-ге видання, перероблене і доповнене

Харків
«Право»
2018

УДК 1:37.091.64

ББК 87я73

Д18

Данильян О. Г.

Д18 Філософія : посіб. для підгот. до іспиту / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2018. – 134 с.

ISBN 978-966-937-394-6

© Данильян О. Г., Дзьобань О. П.,
2016

© Данильян О. Г., Дзьобань О. П.,
переробка та доповнення, 2018

© Оформлення. Видавництво
«Право», 2018

ISBN 978-966-937-394-6

==== **Передмова**

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зверненням до гуманістичних ідей: повернення до людини, її інтересів і цінностей. Разом з тим кожній людині необхідно уміти свідомо орієнтуватися в реальності, визначити своє місце в суспільстві й у світі, шукати вирішення проблем реалізації потреб та інтересів. Здатність і спроможність розумно орієнтуватися у перетині вказаних проблем не формується автоматично. Їх необхідно відпрацьовувати у процесі вивчення насамперед філософії – теоретично сформульованого визначення світогляду, системи найзагальніших теоретичних поглядів на світ та місце людини у світі. Саме філософія допомагає людині вирішувати проблеми її буття, сенсу існування, обґрунтовує пріоритетні цінності в житті суспільства, визначає прийнятні шляхи і способи досягнення цих цінностей.

Філософія – не просто світогляд, вона, разом з тим, є також і наукою. Це – світогляд, що претендує на науковий статус. Розглядаючи універсальні, загальні підстави науки й культури, формулюючи синтетичний погляд на світ, філософія апелює до розуму, до логічної обґрунтованості й досвідченої достовірності своїх думок.

Філософські знання необхідні фахівцям будь-якого профілю. Вони є особливо важливими для представника правової професії і покликані методологічно озброїти спеціаліста, виробити в нього потребу й бажання діалектично мислити, формувати вміння вибірково ставитися до всезростаючого обсягу наукової інформації. Оволодіння філософськими поняттями пов'язане з переборюванням догматичних методів мислення, удосконаленням творчих здібностей, потрібних для становлення сучасної особистості. Таким чином, філософська підготовка є однією з найважливіших умов всебічного формування професійних і загальнокультурних якостей майбутнього фахівця у царині права.

Метою цього посібника є допомога студентам у засвоєнні ними основних понять, принципів, джерел філософії як системи знань.

Посібник містить у стислому вигляді усі передбачені навчальною програмою питання з дисципліни «Філософія» і є суттєвим допоміжним джерелом для студента у засвоєнні у стислі строки основних понять, принципів, джерел філософії як системи знань.

1. Що таке філософія? Предмет і місце філософії у системі світоглядного знання. Основні функції філософії

Термін «філософія» утворюється зі сполучення двох грецьких слів: *phileo* – любов та *sophia* – мудрість. Отже, буквально філософія – це любов до мудрості. У сучасному розумінні, філософія – це система найзагальніших теоретичних поглядів на світ, місце в ньому людини, з'ясування різноманітних форм ставлення людини до світу. Як будь-яка наука, вона має свій власний об'єкт і предмет дослідження, свої філософські категорії, своє основне питання, свою структуру, функції і методи дослідження.

Філософія виступає методологічною основою для інших наук, розробляючи загальні, універсальні методи наукового пізнання, що застосовуються у всіх науках; у свою чергу, вона використовує емпіричний матеріал інших наук для підтвердження або спростування тих чи інших філософських гіпотез.

Зміст предмета філософії формувався історично залежно від рівня розвитку культури. На ранніх етапах існування філософії вона містила всю сукупність знань про природу, космос та людину. Але розмежування між філософією та спеціальними науками сприяло формуванню специфічного предмета філософії. Сучасна філософія робить предметом свого аналізу загальні закони розвитку природи, суспільства і людського мислення. Інакше кажучи, предметом філософії є відношення «людина – світ». Тож філософія досліджує: 1) природу та сутність світу; 2) природу, сутність та призначення людини; 3) систему «людина світ» у цілому і стан, в якому ця система перебуває. Основне питання філософії в його традиційному тлумаченні – це питання про відношення мислення до буття. Воно має дві сторони. Перша сторона виражена в питанні – що є первинним, а що – вторинним, похідним – дух чи природа, свідомість або матерія? Залежно від відповіді на це питання виникли три філософські напрями: матеріалізм, ідеалізм, дуалізм. Друга сторона основного питання філософії виражена питанням: «чи можна пізнати навколишній світ?» При відповіді на це питання виникли три філософських напрями: агностицизм, скептицизм, гностицизм (оптимізм).

Філософія як наука виконує певні функції. Виділяють такі основні функції філософії: *світоглядна функція*, яка полягає в утворенні основи наукової картини світу; *методологічна функція*, яка полягає в спрямовуючому впливі на інші сфери науки; *теоретико-пізнавальна функція*, яка полягає в збільшенні нового знання; *логічна функція*, пов'язана з тим, що в будь-якому розумовому процесі неминуче використовуються поняття філософії; *аксіологічна функція*, пов'язана з орієнтацією філософії на певні цінності; *функція систематизації*, тобто теоретичного вираження сумарних результатів людського досвіду у всіх його формах; *критична функція*, оскільки формування нового світогляду має супроводжуватися критикою різного роду помилок, стереотипів, помилок, забобонів, що постають на шляху істинного пізнання.

===== 2. Поняття і структура світогляду. Історичні типи світогляду

Світогляд – це сукупність узагальнених уявлень про дійсність, які відображають певне ставлення людини до світу, спосіб сприйняття, осмислення і оцінки навколишньої дійсності і самої себе. У той же час світогляд – не просто узагальнене уявлення про світ, а форма самосвідомості людини, вузловими категоріями якої виступають поняття «світ» і «людина».

Світогляд являє собою складне духовне явище, для якого характерні цілісність, єдність усіх компонентів. Структуру світогляду становлять і виконують у ньому важливу роль такі елементи, як узагальнені знання, переконання, цінності, ідеали, вірування, принципи діяльності, життєві норми.

Світогляд має історичний характер. Це означає, що індивідуальний світогляд змінюється протягом життя окремої людини, а суспільний світогляд еволюціонує з розвитком спільноти, людства. Таке розуміння світогляду породжує необхідність виділення його історичних типів.

Протягом історії людської цивілізації сформувалися такі типи світогляду: *міфологічний, релігійний та філософський*.

Міфологія (від грец. *mifos* – оповідь і *logos* – слово, поняття, вчення) – це універсальний тип світогляду первісних суспільств, форма

суспільної свідомості, спосіб розуміння природної та соціальної дійсності на ранніх ступенях суспільного розвитку. Передумовами виникнення міфологічного світогляду є: а) неможливість первісної людини виділити себе з навколишнього середовища; б) неподільність первісного мислення, яке ще чітко не відокремилось від емоційної сфери. Для міфу характерна така форма цілісності, яка для інших форм свідомості майже неможлива.

Другою історично усталеною нормою світогляду є релігія – світогляд і світовідчуття, а також відповідна поведінка і специфічні дії (культ), які ґрунтуються на вірі в існування одного або декількох богів або духів. Релігія включає в себе міфологію як змістовний елемент, відрізняється від неї наявністю культу – системи усталених ритуалів, догматів, обрядових дій, спрямованих на встановлення певних відносин з надприродним. У релігійній свідомості вже чітко розділяються суб'єкт і об'єкт, а отже, долається характерна для міфу неподільність людини й природи; світ роздвоюється на духовний та тілесний, земний і небесний, природний і надприродний, до того ж земний починає розглядатися як наслідок надприродного.

Третьою історично усталеною нормою світогляду є філософія. Вона успадкувала від міфології й релігії всю сукупність питань про походження людини і її положення в світі тощо. Вона успадкувала також увесь обсяг позитивного знання, яке впродовж тисячоліть накопичило людство.

Звичайно, ці типи світогляду не відокремлені один від одного якоюсь чіткою межею або історичною датою. В реальному, особливо сучасному, світогляді завжди можна відшукати елементи всіх його історичних форм.

===== 3. Антична філософія: особливості, періодизація та значення для формування європейської культури

Усе, що відноситься до історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, прийнято називати античним (що буквально означає «стародавній»). Тому філософію, яка розвивалася в цей час, називають античною.

Початок виникнення давньогрецької філософії припадає на кінець VII ст. до н. е. Вона виникла в грецьких містах-державках і переживши блискучий розквіт у VI–V ст. до н. е. продовжувала розвиватися аж до початку VI ст. н. е. Філософія Стародавнього Риму виникла наприкінці республіканського періоду Риму (II–I ст. до н. е.) і розвивалася паралельно з розвитком грецької філософії за часів Римської імперії приблизно до часу її падіння на початку VI ст. н. е. Саме тут виробляються стиль філософствування та проблематика, які визначили подальший розвиток філософії на Європейському континенті. Філософія античного світу виростає з міфології та епосу греків, що позначилося на її розвитку.

Основні характерні риси цієї філософії такі:

– наявність у ній значної кількості міфологічних та епічних образів;

– присутність елементів антропоморфізму (наділення предметів і явищ природи зовнішністю і фізичними властивостями людини);

– наївний пантеїзм, тобто отожднення богів із силами природи;

– пов'язування природних процесів із моральною проблематикою й оцінювання їх у категоріях «добра», «зла», «справедливості», «блага» та ін.;

– пошуки начала всього існуючого, що пізніше в новоєвропейській філософії постане як проблема субстанції.

У розвитку античної філософії вирізняються три основних етапи:

– *перший етап* охоплює VII–V ст. до н. е., його називають досократівським, натурфілософським, або ранньою класикою. У центрі уваги філософів того етапу стояли проблеми фізики (природи), Космосу, Всесвіту;

– *другий етап* – класичний, або висока класика. Він охоплює V–IV ст. до н. е. У цей період відбувається антропологічний поворот у грецькій філософії – чітко помітна тенденція теми людини в системі інших проблем;

– *третій етап* у розвитку античної філософії (кінець IV ст. до н. е. – початок VI ст. н. е.) – пізня класика, або римсько-еллінський період, – завершальний етап античної філософії. Для цього етапу характерним є не стільки висування нових ідей, скільки осмислення, уточнення, коментування ідей і вчень, створених мислителями попередніх періодів.

Результати досліджень філософів античності суттєво вплинули на подальший розвиток філософської думки в усьому світі. В античній філософії були поставлені і частково розв'язані основні філософські проблеми: виникнення світу і людини, першооснови всього суцього, співвідношення двох основних форм буття – матеріального та ідеального, сенсу життя, смерті і безсмертя.

==== 4. Досократична філософія (мілетська школа, Геракліт, елеати, піфагореїзм)

Рання грецька філософія виникла і розвивалася у тісному зв'язку з зачатками конкретних знань про природу. Вона розпочинається з появи натурфілософських ідей, тобто з філософського осмислення природи. Грецькою мовою слово «природа» звучить як «фізис», тому таку філософію називали фізичною, а філософів цього періоду – фізиками. Головним питанням давньогрецької філософії було питання про першооснову світу.

Перша філософська школа в Стародавній Греції виникла в VI ст. до н. е. в місті Мілет і отримала назву мілетської школи. Її основними представниками були Фалес, Анаксимандр, Анаксимен. Фалес висунув ідею першооснови всього – субстанції, і вбачав начало усього у воді, оскільки вона – всюди. Послідовник Фалеса Анаксимандр прийняв за першооснову суцього апейрон – невизначену і безмежну субстанцію. Третій представник мілетської школи – Анаксимен вважав першоосновою всього повітря.

Яскравим представником ранньогрецької філософії є Геракліт (VI ст. до н. е.), який початком Всесвіту вважав вогонь. Вогонь (за Гераклітом) – це субстанція буття, оскільки перебуває завжди рівним собі, незмінним у всіх перетвореннях і як першооснова, конкретна стихія. Світ – це впорядкований Космос, він завжди був, є і буде вічно живим вогнем, що закономірно спалахує і закономірно згасає. Утворення цього Космосу відбувається на основі загальної мінливості явищ, загальної плинності речей. Рух властивий усьому, вся природа, не зупиняючись, змінює свій стан.

У VI ст. до н. е. виникає ще одна філософська школа – *елейська*, послідовники якої зветься елеатами. До представників елейської

школи належать Парменід, Зенон Елейський, Мелісс та ін. Філософи-елеати основу світу вбачали в неконкретному: не в речовині, а в початку, який позначається поняттям «буття». Увесь світ елеати поділяли на світ істинний та світ неістинний. Істинним світом є буття, оскільки воно вічне і незмінне, завжди тотожне самому собі. Світ конкретних речей є неістинним буттям, адже речі постійно змінюються. Парменід заперечував рух, а його учень Зенон здійснював спроби обґрунтувати відсутність руху взагалі. На його думку, якщо виходити одночасно з перервності і неперервності простору та часу, то рух є неможливим. Найбільш відомим викладенням елейського відкидання руху та незмінності буття є *апорії* (логічні ускладнення) Зенона, які доводили, що якщо припустити існування руху, то виникають суперечності, які не можна розв'язати. Найбільш відомі апорії Зенона проти можливості руху: «Ахіллес і черепаха», «Стріла» та ін.

Засновником іншої філософської школи є Піфагор (VI ст. до н. е.), який вирішував ту ж проблему про першооснову світу. Його вихідна позиція: «Все є число». Піфагорійці вбачали в числах властивості і відносини, притаманні різним органічним поєднанням суцього; в числі і математичних відношеннях вони бачили пояснення прихованого сенсу явищ і законів природи.

===== 5. Атомістичне тлумачення буття в античній філософії (Левкіп, Демокріт, Епікур)

Важливе місце в античній філософії посідає найзріліша форма стародавнього матеріалізму – атомістичне вчення, створене *Левкіпом* та *Демокрітом*. Якщо про Левкіпа – вчителя і друга Демокріта, відомо дуже мало, то про погляди Демокріта (V–IV ст. до н. е.) збереглося багато відомостей і творів. Демокріт за своє тривале життя здобув величезну кількість знань. Його твори – це нібито енциклопедія пізнання того часу.

Точну характеристику основних принципів учення Демокріта про сутність світу знаходимо у Діогена Лаертського: «Початок всесвіту – суть атоми і порожнеча, усе інше лише вважається існуючим. Світи нескінченні і схильні до виникнення та зруйнування. Нічого не виникає із неіснуючого та нічого не руйнується в неіснуюче. Атоми також нескінченні за величиною і кількістю, вони вихором несуться по всесві-

ту і цим породжують складне – вогонь, воду, повітря, землю». Демокріт вважав, що світ складається з атомів та порожнечі. Атом, на його думку, – це найменша частинка буття, вона неподільна, вічна і незмінна. Атоми розрізняються за величиною, формою, порядком розміщення. Вони вільно рухаються у порожнечі, а зіткнувшись, змінюють порядок руху. Причини руху атомісти не описують. Атоми самі по собі є без'якісними. На поверхні речей знаходяться більш легкі, летючі атоми. Вони «втягуються» при диханні нами, і завдяки органам чуття ми й маємо певні образи предметів і уявлення про них. Демокріт був послідовним матеріалістом. Ця позиція особливо яскраво виражена в його розумінні душі. На його думку, усі живі істоти, у тому числі рослини, є одушевленими, але різною мірою. Душа складається з атомів, причому з атомів круглої форми. «Сонце і місяць складаються з таких самих тілець, як і душа, а душа і розум – одне й те саме». Душа є смертною: покинувши тіло, атоми душі розсіюються у повітрі.

У поглядах на пізнання Демокріт був переконаний, що існують два види пізнання: чуттєве та раціональне, причому раціональне пізнання спирається на чуттєве. Останнє є необхідною передумовою мислення. Однак чуттєве пізнання має свої межі. Там, де відчуття виявляються безсилими, на допомогу приходять розум. Саме розум спроможний усвідомити основу всього – атоми та порожнечу.

Подальший розвиток атомістичного вчення здійснив відомий давньоримський філософ *Епікур* (III–II ст. до н. е.). Усі явища природи і Всесвіту Епікур пояснював різними поєднаннями невмирущих атомів, які відмінні не тільки за формою і величиною, як у Демокріта, а й за вагою. Їхній прямолінійний рух поєднується зі спонтанними, внутрішньо замовленими відхиленнями у бік від прямої лінії, що закладає основи не тільки природної свободи, а й індивідуальної (людської) – стає можливим вільний вибір від визначеності наперед, тобто з'являється можливість вибору з декількох життєвих варіантів, можливість «втєкти» від приреченості.

6. Філософія Сократа. Етичний раціоналізм Сократа

Величезний вплив на античну і світову філософію справив *Сократ* (V–IV ст. до н. е.). Він походив із бідної афінської сім'ї, жив